

« zurück blättern vor »

GWALT subst. m., ab 1392; auch *gewalt*. 1) ‘Rechtsverletzung, die unter Anwendung physischer Stärke oder psychischen Drucks begangen wird; übertr. unerlaubter Eingriff’ – ‘przemoc popełniona z użyciem siły fizycznej lub nacisku psychicznego; przen. bezprawna ingerencja’: (1392) 1888 HubeZb 66, STP *Jaco Thomek z bractwø przybezaw na Swanthoslaow dom medzi gego wrotha i vczinili gemu silø i gwa<t>th*. o (1397) 1887–1889 Leksz II nr 1061, STP *Micolay sedl na naszø dzedzinø gewaltem y urznøł newescze nos*. o (1449–1450) 2.H.15.Jh. Sul 34, STP *O gwalth domovi (de vulneribus et de invasione domus violenta)*. o 1511–1540 MetrKor 40/821, SPXVI *Item Czqftkroc z fzye przigadza nayafdi gwalthowne bywacz sobv ftron tho yefth zwalach do podolya a spodolya do valach przetho kto by kolywek na tim gwalczye bil yqnth then ma bicz fczyqnt*. o (1540) 1973 Cervus 37 *Irruentia domiciliorum, Gwalth, Vderzenie na dom*. o 1574 BudNT przedm d, SPXVI *Tom dla tego tåk vczynił / áby y pifmu święte^{mv} żadne^{go} vblizienia álbo gwaltu nie było*. o 1609 Warg.Wal. 313, L *Prawo, przez lat tyle wolne i całe, gwałt odniosło, wymazano go*. o 1646 Star.Dw. 53, L *Trzech braci pozabiiawszy, ojcu truciznę dawszy wypić, sam się gwałtem uczynił panem Selim*. o 1775–1806 Teat.9 32, L *U nas tu gwałtów nie znamy, żyjemy pod rozsądnem sprawiedliwego króla panowaniem*. o (vor 1792) 1951 Kit.Opis 606, DOR *Wiele razy chciano ścigać posta, zrywającego sejm, jako zdrajcę ojczyzny i przymusić go, aby dał przyczynę postępku swego, zawsze się z strony Czartoryskich takiemu żądaniu sprzeciwiono i żwawie oparto pod pozorem, iż takowe posta ściganie byłoby gwałtem wolności*. o 1820 Oda 40-2, SJAM *Choć [...] Gwałt i słabość bronią wchodu: / Gwałt niech się gwałtem odciska*. o (1852) 1952 Libelt Gra 184, DOR *Zaczęto mnie ścigać i prześladować: chciano użyć mąk i gwałtu, aby mnie do wyjawienia tajemnicy zmusić*. o (1884) 1949–1951 Sienk.Ogn. II 4, DOR *Jakom żyw, gwałt mi się tu dzieje!* o (ca.1935) 1948 Par.Troj. 30, DOR *Zbyt silnie wierzył w moralny porządek świata, żeby przypuszczać, iż gwałt przejdzie nie pomszczony*. – (SŁA), STP, SPXVI, MĄCZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR. 2) ‘Alarm, Hilferuf’ – ‘alarm, trwoga’: 1418 Przyb. 13, STP *Przetho Nikel... Jacobum.. yqł, yz kaplan nan volal gwaltu tedi, kedi go ranil, y przy tem gy gwalcze yøł*. o 1564 BielKron 453v, SPXVI *Maurus chodził po mieście wołając ná gwałt / zowąc nas rozbojcy*. o 1594 SarnStat 961, SPXVI *Co byli Krákowiánié dzwonek álbo práwo gwaltu vtráçili, iáko w Kronikách nápisano, to go tu zász wedle téy Constituciiéy poniékad rekuperowali*. o (1649) 1650 Tward.Wład. 20, L *Na gwałt ogniowy bić w dzwon był zwyczaj*. o 1699 Wad.Dan. 106, L *Na gwałt uderzono dzwonem*. o (1784) 1951 Zabł.Sarm. 90, DOR *Co tchu biegłem, na gwałt*

usłyszawszy dzwony. o (1830) 1907 Czyń.Jakob. 247, DOR *Wtem uderzyły na gwałt dzwony, grzechotka obiegała wieś, stróże budzili gromadę. Zewsząd lud poczciwy śpieszył na ratunek.* o (†1910) 1951 Konopn.Now. IV 326, DOR *Dzwonią jak na pożar, jak na gwałt, jak na rezurekcję.* – STP, SPXVI, MA CZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR. 3) ‘Unverschämtheit, Dreistigkeit’ – ‘bezczelność, zuchwalstwo’: Anf.15.Jh. Zab 520, STP *Gwalth insolencia.* o [LBel.] Mitte 15.Jh. Zab 524, STP *Gwalth insolencia.* – nur STP. 4) ‘Vergewaltigung’ – ‘zmuszenie kobiety do stosunku płciowego’: 1448 ZapWarsz nr 893, STP *O ktori gwalth Katharzina na mya zalowala, thegom yey nye uczynyl anym yey dziewczstwa othyal.* o 1533 ZapWar nr 2407, SPXVI *anym uczynkv czelesznego przesz woley yey gwalthem w karczmye [...] uczynyl.* o 1559 GroicPorz 11, SPXVI *ieflı tho zá przymufzenım uczynıtá / nie s chući / nie z woli fwey / ále zá gwałtem.* o 1594 SarnStat 642, SPXVI *gdy pánná [...] zezna / iż przez onęgo pozwánęgo który iá utápił gwałt sie ięu sftał.* o (1777–1778) 1955 Wybicki 232 *Mężatka na gwałt zezwalajęca dobra dziedziczne i posag traci, sławę zaś utracáć [...] by powinien gwałtownik.* o 1846–1851 Lel.Polska II 278, DOR *Z rozpaczy same szukały objęć kmiecych. Nie brakło i gwałtu, i znieważenia łoża.* o (1855–1856) 1861 Szajn.Jadw. II 253, DOR *Starostowie na grodach osadzeni, czyli grodowi, sądzili cztery najpospolitsze podówczas zbrodnie, w szczególności: gwałt niewieście zadany, rozbój na gościńcu, pożogę i najazdy na dom.* o 1951 Brosz.Feliet. 42, DOR *Oskarżeni byli Murzynami. Prokurator oskarżył ich o dokonanie gwałtu na białej kobiecie.* – STP, SPXVI, MA CZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR. 5) ‘Kraft, Stärke, Nachdruck’ – ‘siła, moc’: 1471 MPKJ V 75, STP *Schilę gwałtem vim.* o 1522 OpecŻyw 125v, SPXVI *Ale katowie natychmiást sie gwałte^m k niemu rzucili / ij ręce mu tak motzno okolo flupa przywiazali.* o 1558 LubPs gg6, SPXVI *A z niebieskich obłokow gwałtem wodá płynęta.* o 1582 StryjKron 105, SPXVI *Dáchy sie od strzał iezę ze wfzech stron nátknionych. Ledwo mocna strzyma gwałt kłotká bram zámknionych.* o 1597 CiekPotr 11, SPXVI *Gdy podrośł, áeczyć się gwałtem nie chciał w szkole, Słátem go do roznych ziem y ná zacne miejscá: Ale y ztąd pociechy nieodniofstem żadney.* o 1609 Warg.Wal. 61, L *Scypio Hiszpańskie pańftwa znowu gwałtem odebrał.* o (1777–1791) 1903 Staszic Dzień. II 99, DOR *Tak nierozumnie też mury dla warowania ziemi przed gwałtem wody są stawiane jak u nas tamy, to jest tylko w tych miejscach, w których woda już rwie, a przeto w których impet strasznej nabráł siły.* o 1823 G 907-8, SJAM *Ten natarczywéj broniąc się powodzi, / Na twardych barkach gwałt jęj dotąd trzyma.* o (1882–1891) 1953–1956 Żer.Dzień. II 215, DOR *W obrazach Matejki jest siła ogromna, siła uniesienia i gwałtu.* o [LBel.] (†1910) 1938 Orzesz.Listy II/2 215, DOR *Rzeka z gwałtem sił żywiotowych zrywajęca lodowe okucia.* – STP, SPXVI, MA CZ, CN, L, SWIL, SW, LSP, DOR

(przestarz.). 6) ‘Zwang’ – ‘przymus, zmuszenie’: 1522 OpecŻyw 191v, SPXVI *a ktory téz łaskawiéy ij milosierniéy fie má niżli gniewá / ktory téz fám sobie gwált częŝto działá / a cialo swoje zupełnie duffsy poddáwá.* o 1593 WujNT 547, SPXVI *áczkolwiek może być iáka moc ábo gwalt wnątrzný ábo zwierzchný / ktoryby hánował członki ludzkie / áby nie wykonały tego wfzytkiego / co wola chce ábo rofkázuie.* o 1699 Wad.Dan. 141, L *Przez gwalt zamruzał powieki z ckliwoŝci.* o (†1731) 1745 Jabł.Buk. R.3, L *Pędzi poganiń na gwalt swoje rzesze.* o 1778 Kras.Pod. 2 15, L *Gwalt sobie prawie czyniąc, opuŝciłem tak miły dom.* o (†1849) 1949 Słow.Listy I 75, DOR *Gwalt sobie zadając, nie opuszczę w dzienniku żadnego słowa, ty pojdziesz, Mamo, jak wielką z mojej skrytoŝci robię ofiarę.* o 1874 Smolka w: Niwa VI s.64, DOR *W kaŝdej gałęzi badania historycznego może stronniczoŝć historyka znaleźć pole do skrzywiania prawdy dziejowej: gwalt zadany prawdzie mści się jednak prędzej czy później, gdyż wykroczenie przeciw zasadom umiejétnej metody długo ukryć się nie może.* o (†1876) 1953 Żmich.Róža 67, DOR *Przy pogrzebie swego ojca strasznego narobiła hałasu, dostała palpitacji serca, trzeba ją było gwałtem od katafalku odrywać.* o 1889 Kaczk.Olbracht. II 47, DOR *Jeŝli mi gwalt zadają, to niechże choć wiedzą, że to jest gwalt i że się dzieje przeciw mej woli!* o (1900) 1948 Bał.Ryby 72, DOR *Jak go Wanda nie zechce, przecieŝ gwałtem jej nie wydamy.* o 1951 Żółk.W.Droga 124, DOR *Widoczne było, że chłopiec zadaje sobie gwalt, by w ogóle mówić o tych sprawach.* o 1953 Par.Zegar 55, DOR *Na pożegnanie babka wciskała mu gwałtem do kieszeni jakieŝ pieniądze, on się bronił.* – (SŁA), SPXVI, MAČZ, CN, L, DOR. 7) ‘Eile, Durcheinander, Unruhe, Aufruhr’ – ‘poŝpiech, zamieszanie, hałas, tumult’: 1568 RejZwierc 171, SPXVI *Abowiem káŝda rzecz wwaŝona przed tym iuŝ nigdy thák stráŝzna być nie może / iáko tá kthora gwałtem á nieobácznie przypádnie.* o 1597 CzachTr L2v, SPXVI *A ŝkoro záŝ te konie do wozá záložý. Tedy zafię tákiŝ cuk ku domowi ŝwemu / Vbieŝą bez żadnego gwaltu ŝiodłowemu.* o 1817–1831 L₁ 312, SJAM *trzeba więc [...] na gwalt drukować.* o (1892) 1948 Prus Drobiaz. 45, DOR *Ktoŝ, wyobraźcie sobie, ŝwisnął mu paręset rubli sprzed nosa!... Zrobił się rwetes, gwalt, bieganina w całym kantorze – lecz, naturalnie, złodzieja, który miał czas umknąć, nie schwytano.* o (†1898) 1899 Jun.Now. 24–25, DOR *Źaden pytel z takim się gwałtem nie trzęsie, żadne koło tak się prędko nie obraca, jak obracało się kilkadzieŝiát kobiecych języków przed sklepem Gołdy Ruchli.* o (1932–1934) 1950 Dąbr.M.Noce II 107, DOR *Jak tylko moja panna pójdzie na obiád, w sklepie największy gwalt.* o 1952 Breza Uczta 369, DOR *Był tu obcy, móglby ktoŝ zauwaŝyć i podnieŝć gwalt.* – (SŁA), SPXVI, MAČZ, L, SW, LSP, DOR. 8) ‘schwierige Lage, dringendes Bedürfnis, Notwendigkeit’ – ‘ciężkie połoŝenie, nagła potrzeba, ostatecznoŝć, koniecznoŝć’: 1564 BielKron 367v, SPXVI *Káŝmierz*

Opolskie y Bytomskie Książę nie máiąc gwałtu żadnego áni potrzeby [...] poddał sie y uczynił Manem kroleftwu Cześkiemu wacfláwowi. ○ 1564 SienLek 41v, SPXVI *A przetoż / áby w zbytek ktora s nich [jasna zółć, czarna zółć] niewyflzá / á niemocy álbo y śmierci ćiału nieprzynioflá: potrzebno ich wćięgáć / miárą: á iefliby gwałt był / tedy y lekárftwy.* ○ 1594 SarnStat 133, SPXVI *A Iefliby tákowy gwałt / pod czas odiázdu náflzého ná R. P. przypadł / którémuby flie ináčzýy odeprzéc nie mogło / iedno poſpolitym rufzeniém.* ○ (1650) 1692 Star.Ref. 21, L *Poddali się w Smolensku, żadnego gwałtu nie maiąc, gdy i prochów i żywności w zamku był doflatek wielki.* ○ [LBel.] 1674 Leszcz.Class. 76, L *Kiedy czują gwałt iuż Turcy oflatni, okrutnie się bią.* – (SŁA), SPXVI, L, SWIL, SW (stp.), LSP (przen.). **9** ‘große Zahl, Menge, Übermacht’ – ‘duża ilość, mnóstwo’: 1566 GórnDworz Y7v, SPXVI *chociaż flie bronili męźnie / [...] wflzákoż iż gwałt / á wielkość ludzi byłá / á tych było ná bacie bárzo máto / przegráć muflieli.* ○ 1696 Bardz.Tr. 352, L *Gwałt trupa leży, flawiaią żałoby, na grobach groby.* ○ 1778 Nar.Dz. 3 200, L *Drzewo wierch w niebo niofló, a na rozłożyltych Gáżeziach pomarańczy gwałt miało złociłtych.* ○ (†1861) 1880 Chodź.Pisma II 186, DOR *Puszcze tam głębokie i żwierzá [zwierzá] grubego gwałt.* ○ (†1872) 1925 Pol Przyg. 12, DOR *Zgłupiałem w dziedzińcu na pieruszym już kroku, ujrzáwszy niedźwiedziá, a tuż, tuż przy boku! A za nim gwałt luda.* ○ (1903) 1948 Gomul.Miecz. I 46, DOR *Tabiny mam przednie, adamaszek wytwórny, altembasy na schwał cudne... A może coś ze złota albo srebra? Tego u mnie gwałt.* – (SŁA), SPXVI, CN, TR, L, SWIL (prze.), SW (stp. gw.), DOR (przestarz.). **10** ‘Fron, Arbeitsverpflichtung leibeigener Bauern bei dringenden Feldarbeiten in Polen vor den Teilungen’ – ‘obowiązek pracy w okresie pilnych robót polnych nakładany na chłopów pańszczyźnianych w Polsce przedrozbiorowej’: 1570 LPodl 108, ZAJP *a nadto żadnych podatków ani powinności, to jest: robót, tłok, gwałtów.* ○ 1772 KsRef I 255, ZAJP *Względem tłoków alias gwałtów dwóch w żniwa, jednego do oziminy a drugiego do jarzyny, na głowę; wszyscy, gdy im każą, wychodząc jednę tylko zostawując osobę i dzieci drobne, dekret komisariski aprobuje.* ○ 1765–1784 Mon. 66 198, L *Ta powinność iřtotnie nazwana gwałtem, bo ludzie na odbycie iéj pędzeni, wołaią gwałtu. Gwałtów bywa kilka, lub co tydzień przez całe żniwo. Na te, gdy poddanych pędzą, gdyby i 10 osob było w chałupie, tylko iednę zořtawuią, a wſzyřtkich wypędzą.* ○ (1784) 1787 Ostr.Pr.Cyw. 1 52, L *Prócz pańszczyzny chłopci odbywają tłoki, gwałty, szarwarki.* ○ [LBel.] (1829) 1830 Lel.Dzieje 272, DOR *Wieřniacy do nowych robocizn, do daremszczyzn, do gwałtów, poſyłek, danin przymuszani.* ○ [arch.] (1930–1931) 1946 Brück.Kult. IV 7, DOR *Zniesiono wſzelkie pomoce (gwałty, tłoki), tj. nie mógl otdąd pan przymuszać chłopów do nagłej pilnej roboty dla niego, podczas żniw ſzczególnie.* – (SŁA), L, SWIL, SW (gw.),

DOR (daw.). ◊ **Var:** *gewalt* subst. m., [hapax] (1397) 1887–1889 Leksz II nr 1061, STP – nur STP; *gwalt* subst. m., (1392) 1888 HubeZb 23, STP – (SŁA), STP, SPXVI, MAČZ, ČN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR. ◊ **Etym: 1)** mhd. *gewalt* subst. m. (f.), ‘Macht, Herrschaft; Menge, Überfluß’, LEX, nur für Inh. 5, 9. **2)** nhd. *Gewalt* subst. m. (f.), ‘Unrecht, Rechtsverletzung; Vergewaltigung; Kraft, Stärke; Zwang; Aufruhr; Menge, Übermacht’, GRI, nur für Inh. 1, 4, 5, 6, 7, 9. ◊ **Komp:** *samogwalt* subst. m., ‘Masturbation’, bel. seit 1793, L, zuerst geb. L. ❖ Für eine direkte Entlehnung (gegen BASAJ und SIATKOWSKI) spricht die phonologische Form: poln. /gv-/ gegen tsch. /kv-/. Einige Inhalte (z.B. 1, 4, 5) können allerdings eine Lehnübersetzung nach dem tsch. *kwalt* (GEBAUER) sein. Zum Inhalt 4 vgl. noch mhd. *einer gewaltec werden* ‘sie vergewaltigen’, *gewaltecheit* ‘Vergewaltigung’. Vgl. auch ↑*gwałcić*, ↑*gwałtować*.

« zurück blättern vor »